

13. NYELV ÉS NEM

Az egyik téma, amelyik az utóbbi években került előtérbe a szociolingvisztikában, az egyes nyelvek struktúrája, szókészlete és használatának módjai, valamint a szóban forgó nyelveket beszélő férfiak és nők társadalmi szerepei közötti kapcsolat – ha van ilyen egyáltalán. Eltérően használnak-e egy adott nyelvet az azt beszélő férfiak és nők? Ha igen, akkor az adott nyelvek struktúrájából származnak-e a különbségek, ami egyfajta igazolása lenne a Whorf-hipotézisnek (9. fejezet), vagy pedig a létező különbségek azt tükrözik, ahogy a nemek kezelik egymást az adott társadalomban? Lehet-e „szexista-ként” jellemezni egy konkrét nyelvet, vagy azok számára kell fenntartanunk ezt a jellemzést, akik használják? Ha a válasz bármelyik kérdésre igenlő, akkor mit lehet és mit kell tenni?

Ezek a fontosabb kérdések ezen a területen, olyan kérdések, amelyek sok elmélkedést és vitát váltottak ki az elmúlt években. Sokak számára, akik írtak vagy vitatkoztak róluk, ezek a kérdések erős érzelmekkel terhesek, és ez teljesen érthető. Én azonban az alapadatokat próbálom megvizsgálni ebben a fejezetben, és megpróbálom elkerülni a „szexizmus a nyelvben” vita jó részét jellemző retorikát és dialektikát – mintha túl gyakran vonzana a téma „lényegtelen” adatokon alapuló „grandiózus” érveket. Továbbá nem a nyelvtani *nem* kategóriát fogom használni, amely a nyelvészet szakszava, hanem a *sex* szót, mivel a problémák nagy részének fókuszában itt a „szexizmussal” kapcsolatos állítások vannak.

Amint a ember elkezd olvasni a szakirodalmat, nyilvánvalóvá válik, hogy azok, akik azt állítják, hogy az angol „szexista”, tipikusan olyan példákat használnak, mint az alább következők. A *man* ('ember') és a *mankind* ('emberiség') terminusokkal szokás leírni az emberi fajt, továbbá egyes szám harmadik személyben nem jelölt (azaz általános) névmásként a *he* ('ő + hímnem') használatos. Bizonyos állásokat betöltő nőket férfiakra utaló terminusokkal neveznek meg, például *female judge* ('nő + bíró', azaz 'bírónő'), *madame chairman* ('asszony + elnök', azaz 'elnökasszony'), és *lady doctor* ('hölgy + orvos', azaz 'orvosnő', 'doktor nő'). Bizonyos, lényegében pejoratív szavaknak nincsenek férfi megfelelőik, például *effeminate* ('elpuhult', 'nőies'), *emasculated* ('herélt', 'elpuhult', 'erőtlen', 'nőies'), *divorcée* ('elvált'); sőt bizonyos kellemetlen tárgyakra nőként utalnak *black widow spider* ('fekete özvegy pók'), *Black Maria* ('rabomobil'), *iron maiden* ('vasszűz', skót guillotine), *Venus fly trap* ('Vénusz légycsapója', növény, lat. *Dionea*), és *Hurrican Betsy* (bár az Egyesült Államokban ma már a hurrikánok lehetnek

férfiak). Látni fogjuk azonban, hogy messze túl kell jutnunk az ilyen példákon, ha nem egyszerűen állítani akarunk ezt vagy azt, hanem valamennyire meg akarjuk érteni a különböző problémákat.

Férfi-nő különbségek

Aligha vitatható, hogy a nemek között vannak különbségek. A nőknél általában több a zsír és kevesebb az izom, mint a férfiakon, nem olyan erősek, és általában kisebb a súlyuk. Továbbá gyorsabban érnek és tovább élnek. A női hang általában különbözik a férfihangtól, a férfiak és a nők verbális készségeinek terjedelme gyakran szintén eltérő. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy ez utóbbi eltérések lehetnek eltérő szocializációs eljárások következményei (lásd Philips, Steele és Tanz, 1978).

De azt is tudnunk kell, hogy a különbségek egy részét társadalmi tényezők magyarázhatják. Lehetséges például, hogy a nők azért élnek tovább, mint a férfiak, mert más szerepeket játszanak a társadalomban, és többnyire másfajta állásokat töltenek be. A hang eltéréseit növelhetik bizonyos hiedelmek, amelyek azzal vannak kapcsolatban, hogyan *kell* hangzaniuk a női és a férfihangoknak a beszédben, a verbális készségek különbségeit pedig nagyrészt minden bizonnyal a nevelkedés különbségei magyarázzák. (Gyakran teszik szövé, hogy az iskolában az olvasásban a fiúk jóval többet hibáznak, mint a lányok, ebből azonban nem következik, hogy a fiúk velük születetten kevésbé képesek megtanulni olvasni; a lányokéhoz képest gyenge teljesítményük nem genetikai, hanem inkább szociokulturális eredetű lehet.)

Számos megfigyelő írta le, hogy a nők beszéde eltér a férfiakétól (lásd Baron, 1986). Azt is meg kell jegyezni, hogy itt szerepet játszik egy elfogultság is: a férfiak beszédét tekintik normának, és ennek alapján ítélik meg a nőket. Éppígy azt is megkérdezhetnénk, hogy miben tér el a férfiak beszéde a nőkéétől, de a kutatók általában nem így szokták a különbségeket megközelíteni. Az igazság kedvéért azt is tudnunk kell, hogy a nők éppannyira hajlamosak leértékelni, vagy a férfibeszéd aberrált változatának tekinteni a női beszédet, mint a férfiak, például számtalan illemtankönyvben. Nyilvánvaló, hogy minden olyan nézet téves, amely szerint a nők beszéde közönséges (ennek cáfolatát lásd Kipersnél, 1987), tele van pletykával, romlott, logikátlan, üres, eufemisztikus vagy fogyatékos. Nem is szükségképpen pontosabb, kulturáltabb vagy elegánsabb – sőt nem is kevésbé trágár –, mint a férfiak beszéde.

A nemek közötti nyelvi elkülönülés talán leghíresebb példája a nyelvészeti szakirodalomban a nyugat-indiai Kis-Antillákon élő karib indiánok példája. A karib férfiak más nyelvet beszélnek, mint a karib nők egy réges-régi hódítás következtében, amelynek során a behatoló, karibul beszélő férfiak leöldösték a helyi arawakul beszélő férfiakat, és arawak nőket vettek feleségül. E karibul beszélő férfiak és arawakul beszélő asszonyok leszármazottai a leírások szerint két nyelvet használnak: mást a férfiak és mást a nők. Eltérések vannak például az elvont főnevek nemében: a férfiak ezeket úgy kezelik grammatikailag, mintha nőneműek, a nők viszont úgy, mintha hímneműek lennének. A különbségek valójában nem eredményeznek két „külön” nyelvet vagy két „más”

nyelvet; egy nyelvről van szó, amelyben figyelemre méltó szex alapú jellegzetességek vannak (Baron, 1986, 59–63. p. és Taylor, 1951b). Más nyelvek vizsgálatából látni fogjuk, hogy az effajta eltérések a férfiak és a nők között nagyon elterjedtek. Érdekes kérdés, hogy miért van ez így.

Számos nyelvben jegyeztek fel fonológiai különbségeket a férfiak és a nők beszéde között. Egy korábbi fejezetben (7. fejezet) számos különbségre utaltam, amelyek az angol különböző dialektusaiban találhatók. Egy amerikai indián nyelvben, a gros ventreben (az Egyesült Államok északkeleti részén beszélnek) a nők palatalizált veláris zárhangokat használnak ott, ahol a férfiak palatalizált dentális zárhangokat, például nők: *kjatsa* „kenyér”, férfiak: *djatsa*. Érdekes, hogy amikor egy gros ventre női beszélő egy férfit idéz, női kiejtést tulajdonít neki, amikor pedig egy férfi idéz nőt, férfikiejtéssel beszélgeti. Emellett ha egy férfi beszélő női kiejtést használ, azt nagy valószínűséggel a nőiesség jelének tartják. Egy északkelet-ázsiai nyelvben, a jukagirban a nők is és a gyerekek is [ts]-t és [dz]-t ejtenek ott, ahol a férfiak [tj]-t és [dj]-t. Az idős emberek, *mindkét* nembeliek, [čj]-t és [j]t használnak a megfelelő helyeken. A különbség tehát nemcsak a nemmel, hanem a korról is összefügg. A bengálban a férfiak a szókezdő [n]-t gyakran helyettesítik [l]-lel; a nők, a gyerekek és az iskolázatlanok ezt nem teszik. Hasonlóképpen egy szibériai nyelvben, a csukcsban a férfiak – de a nők nem – gyakran elhagyják a magánhangzók közötti [n]-t és [t]-t, például férfi: *nitvaqaat*, női: *nitvaqenat*. Montrealban sokkal több férfi nem ejti az *l*-t az *il*, *elle*, *la* és *les* névmásokban illetve névelőkben, mint a nő. Skóciában az iskolás lányok gyakrabban ejtik a *t*-t olyan szavakban, mint a *water* és a *got*, mint az iskolás fiúk, akik inkább hangszalagzárhanggal helyettesítik. Haas (1944) figyelte meg, hogy egy amerikai indián nyelvben, a koaszatiban, amelyet Délnyugat-Louisianában beszélnek, más nemmel kapcsolatos különbségek mellett a férfiak gyakran ejtenek *s*-t az igék végén, a nők azonban soha, például férfi *lakáws* „felemeli” és női: *lakáw*. Érdekes volt, hogy ez a kiejtés kezdett eltűnni, mert a fiatalabb nők és lányok nem használták ezeket a formákat. Az idősebb beszélők nyilvánvalóan nem alapulónak tartották ezt a különbséget, mert az asszonyok a férfiformák használatára tanították fiaikat, a férfiak pedig, amikor olyan történeteket meséltek, amelyekben nők beszéltek, szavaikat idézve női formákat használtak. Ez a helyzet tökéletesen ellentétes azzal, amelyről a gros ventre-ről szólva beszámoltam, ahol nem adják át a szót, ha idéznek vagy beszámolnak.

A morfológia és a szókincs területén sok vizsgálat koncentrál az angolra. Lakoff (1973) például azt állítja, hogy a nők használnak olyan színneveket, mint a *mauve* (‘mályva’), a *beige* (‘bézs’), az *aquamarine* (‘akvamarin’), a *lavender* (‘levendula’), a *magenta* (‘bíborvörös’), a férfiak viszont nem. Szerinte ugyancsak gyakran használják a nők az *adorable* (‘imádni való’), *charming* (‘elragadó’), *divine* (‘isteni’), *lovely* (‘pompás’) és a *sweet* (‘édes’) mellékneveket, a férfiak viszont ritkán. Empirikus bizonyítékaink azonban nincsenek arra vonatkozóan, hogy ez valóban így van-e. A nőknek állítólag saját szókészletük van bizonyos érzelmek hangsúlyozására, olyan szavak és kifejezések, mint a *so good* (‘remek’), *such fun* (‘mókás’), *exquisite* (‘tökéletes’), *lovely* (‘pompás’), *divine* (‘isteni’), *precious* (‘drága’), *adorable* (‘imádni való’), *darling* (‘kedves’) és *fantastic* (‘fantasztikus’). Továbbá az angolban állítólag szex alapú megkülönböztetések vannak, például *actor* – *actress* (‘színész – színésznő’), *waiter* – *waitress* (‘pincér – pincérnő’),

master – mistress ('úr – úrnő'). E megkülönböztetések egy részét felerősítették a kiterjesztett használati módok és a szemantikai fejlődés. A *master*nek és a *mistress*nek például egészen eltérő lett a jelentésköre: míg Joant jellemezhetjük *Fred's mistress*-ként, azaz 'Fred szeretőjeként', Fredet nem lehet úgy leírni, hogy *Joan's master*. Egyéb, hasonló megkülönböztetést tükröző szópárok a *boy – girl* ('fiú – lány'), a *man – woman* ('férfi [ember] – nő'), *gentleman – lady* ('úr – úrnő'), *bachelor – spinster* ('agglegény – vénlány') és a *widower – widow* ('özvegyember – özvegyasszony'). Ami az utolsó szópárt illeti, míg azt mondhatjuk, hogy „*She's Fred's widow*” ('Ő [nő] Fred özvegye'), azt nem mondhatjuk, hogy „*He's Sally's widower*” ('Ő [férfi] Sári özvegye'). Lakoff rengeteg példát sorol fel, és világosan megfogalmazza álláspontját, mely szerint a nőkre és férfiakra utaló „ekvivalens” szavak az angolban egészen más asszociációkat keltenek. Különösen ékesszóló példa a „*He's professional*” és a „*She's professional*” különbsége (kb. 'Ő [férfi] értelmiségi, profi', 'Ő [nő] hivatásos [kurva]'). Más kutatók más nyelvekben mutatták ki ugyanezt a jelenséget, például a franciában a *garçon* és a *filles* használatában.

Az adatok összegyűjtésének egyik következménye az, hogy ma a közösség egyes részeiben sokkal inkább tisztában vannak azzal, hogy a nők, illetve a férfiak leírására használt szótári tételek finom, néha nem is olyan finom megkülönböztetéseket tartalmaznak. Ezért megértjük, hogy egyesek gyakran sürgetik, hogy amennyire lehetséges, használjunk semleges szavakat mondjuk a foglalkozások leírására, például *chairperson* ('elnökszemély'), *lettercarrier* ('levélhordó'), *salesclerk* ('eladó') és *actor* ('színész') (például „*She's an actor*”). Ha a nyelv tükrözi a társadalmi struktúrát és a társadalmi struktúra változik, úgyhogy a bírói, sebészi, óvodai gondozói és elemi iskolai tanítói állásokat épp akkora valószínűséggel tölthetik be nők, mint férfiak (vagy férfiak, mint nők), akkor arra számíthatunk, hogy ezek a változások elkerülhetetlenül bekövetkeznek. Az adatgyűjtés két dologra jó: felhívja figyelmünket a létező méltánytalanságokra és bátorítónan hat arra, hogy új kategorizálásokkal elvégezzük a szükséges változtatásokat (például *Ms.* [a családi állapotot nem feltüntetető női cím/megszólítás] bevezetése), javasoljuk a régi szavak módosítását (például a *policeman* módosítása *police officer*-re, a *charmané chairperson*-re).

A „szexizmus” sajátos, sok kommentárt kiváltó esete a nyelvekben a nemek rendszere, például az angol „természetes” nevei, a *he-she-it*, vagy a francia és a német „grammatikai” nevei, a *le-la* és a *der-die-das*. A nemek rendszere (hímnem, nőnem, semlegesnem) és a szexuális különbségek (férfi, nő, egyik sem) sokféleképpen függhetnek össze, és az angoltól nagyon is jól tudjuk, hogy gyakran jelent problémát a megfelelő névmás megtalálása, amelyik „természetesen” hangzik (például „*Everybody should hand in their paper*” – 'Mindenkinek be kell adnia a dolgozatát') vagy „nem részrehajló” (például „*No person in his right mind would do that*” – 'Egyetlen észnél lévő személy se csinálná'). A *he-she* különbségeket gyakran el lehet kerülni – igaz, időnként nagyon esetlenül –, úgyhogy valószínűleg nem igaz, hogy azok a nyelvek, amelyekben vannak nembeli különbségek, „szexisták” lennének. A nyelveket használó emberek szexisták vagy nem szexisták: a kínában, a japánban, a perzsában, a magyarban és a törökben nincsenek olyan szexkülönbségek, mint az angol névmási rendszerben, de azért nehéz lenne azt mondani, hogy azok a férfiak, akik ezeket a nyelveket beszélik, kevésbé szexisták, mint az angolul beszélő férfiak!

Biztosan vannak a különböző nyelvekben a szavak megválasztásában nemmel összefüggő különbségek. A japán nők, amikor beszélnek, kinyilvánítják, hogy nők, például a mondatvégi partikula, a *ne* használatával. Ugyancsak a japánban egy férfi beszélő *wasit* vagy *oret* használ, ha önmagára utal, míg egy nő *watasit* vagy *atasit*. A gyerekek nagyon korán megtanulják ezeket a különbségeket. Az udvarias társalgásban a thaiban egy nő beszélő *dìchǎn*-ként, egy férfi beszélő *phom*-ként utal magára. Szintén Thaiföldön a nők egy cselekvés ismétlését reduplikációval emelik ki, például megismétlik az igét, a férfiak viszont egy leíró igét (*mak*) tesznek az ige után.

Különböző nyelvek láthatólag különböző formák használatát írják elő a férfiak és a nők számára. Hogy még egy példát említsek, Sapir (1929a) szerint a kaliforniai yana nyelvben a nőknek vagy a nőkhöz szólva speciális formákat kell használni. Az ausztráliai észak-queenslandi dyirbal nép nyelvéhez hasonló azonban valószínűleg nem sok van. Nekik nemi szempontból elég újszerűen elkülönített speciális nyelvük van (Dixon, 1971). A normális köznapi nyelvet, a guwalt mindkét nem használja; ám ha valaki férfi és jelen van az anyósa, vagy nő, és jelen van az apósa, akkor a *dyalhuy-t*, az „anyós-após” változatot használja. Ennek a változatnak ugyanolyan a fonológiája és majdnem ugyanolyan a grammatikája is, mint a guwalnak, a szókincse azonban egészen más. Ugyanakkor mindkét nembeliek tudják mind a két változatot.

Az épp idézett dyirbal példában találhatunk egy fontos támpontot arra vonatkozóan, hogy miért használnak időnként más változatokat a férfiak és a nők. Lehet az egyik változat tiltott az egyik nem számára, azaz tabu, de ez a nem szinte mindig a női nem. Erre a jelenségre felfigyeltek a Trobriand-szigetieknél, Ausztrália különböző bennszülötteinél, a mayáknál, a zuluknál és a mongoloknál, hogy csak néhány példát említsünk. A tabuknak gyakran valamilyen rokonsági viszonyhoz, vadászathoz vagy valamilyen vallási szertartáshoz van közüük, és az a következményük, hogy kerülni kell bizonyos szavakat sőt szavakban lévő hangokat. Ezek a tabuk a szóban forgó csoport társadalmi szervezetéből származnak, és a csoport legfontosabb ügyeivel függnek össze. Ezek miatt kezelik úgy a nőket, hogy az egyenlőségkedvelő kívülről az ellenségesnek ítélik.

Visszatérve az angolhoz, közelebből bizonyos grammatikai jelenségekhez, Brend (1975) azt állítja, hogy a férfi és női intonációs sémák némiképp különböznek; a nők bizonyos – a meglepődéssel és az udvariassággal összefüggő – sémákat gyakrabban használnak, mint a férfiak. Lakoff szerint a nők válaszolhatnak egy kérdésre olyan kijelentéssel, amelynek emelkedő intonációs sémája a kérdésekre hasonlít, ahelyett hogy a határozott állítással összekapcsolódó ereszkedő hanglejtést használnák. Lakoff szerint ennek az az oka, hogy a nők kevésbé biztosak magukban és a véleményeikben, mint a férfiak. Ugyanezért használnak gyakran állításaikhoz toldva „megerősítő kérdéseket”, például „They caught the robber last week, didn't they?” (‘Elkapták a rablót a múlt héten, nem?’). Ezeket a „megerősítő kérdésekre” és a bizonytalanságra vonatkozó állításokat mások (Dubois és Crouch, 1975, Cameron, McAlinden és O'Leary, 1989, valamint Brower, Gerritsen és De Haan, 1979) ellenőrizték, és nem találták meggyőzőnek: a kísérleti adatok nem okvetlenül igazolják az intuitív ítéleteket. Browerék mindazonáltal azt találták, hogy a címzett neme lényeges változó annak meghatározásában, hogy a beszélő hogyan fogalmaz meg egy konkrét kérdést.

Léteznek még további, nemmel összefüggő különbségek is. Lehetséges, hogy a nők és a férfiak paralingvisztikai rendszere eltérő, másképp mozognak és másképp gesztikulálnak. Felmerült ezzel kapcsolatban az az elgondolás, hogy a nőknek szubmisszíveknek, alárendelődőknek kell látszaniuk a férfiakkal szemben. Az is gyakori, hogy a nőknek más név, cím és megszólítás jár, mint a férfiaknak. Ha minden egyéb egyenlő, a nőket nagyobb valószínűséggel szólítják a keresztnévükön, mint a férfiakat, vagy ha nem a keresztnévükön, akkor olyan szavakkal, mint *lady*, *miss* vagy *dear* ('kedvesem'), sőt *baby* vagy *babe* ('bébi'). Láthatólag a nőket többféleképpen szólítják meg, mint a férfiakat, és a férfiak „familiárisabbak”, bizalmasabbak velük, mint a férfiakkal. A nőknek állítólag nem szabad úgy káromkodniuk és nem szabad olyan trágárságokat mondaniuk, mint a férfiaknak, és ha mégis ezt teszik, vagy mások a körülmények, vagy másképp ítélik meg őket ezért. Időnként azt is elvárják, hogy a nők maradjanak csendben olyan helyzetekben, amelyekben a férfiak beszélhetnek. A chilei araucan indiánok körében a férfiakat arra bátorítják, hogy minden helyzetben beszéljenek, az ideális feleség azonban csendben van férje jelenlétében, és azokon az összejöveteleken, ahol férfiak is vannak, csak suttogva beszélhet, ha egyáltalán beszél.

Néhány lehetséges magyarázat

Ha olyan dolgokkal kezdünk foglalkozni, amelyek azzal függnek össze, hogyan használja a nyelvet a két nem valamilyen szélesebb értelemben, vagyis társalgásra és meghatározott célok elérésére, találunk támpontokat azoknak a különbségeknek a magyarázatához, amelyekkel szembesültünk. Kramer (1974) azt elemezte, hogyan ábrázolják a nőket bizonyos karikatúrákon, és érdekes dolgokat talált. A karikatúrák a *The New Yorker* tizenhárom számában jelentek meg 1973. február 17. és május 12. között. Az elemzés azt mutatta, hogy ha a karikatúrán mindkét nem megjelenik, a férfiak kétszer annyit beszélnek, mint a nők. A témáik is különböznek; a férfiak üzletről, politikáról, jogi kérdésekről, adókról és sportról beszélnek, a nők társas életről, könyvekről, ételekről, italokról, életproblémákról és az életstílusról. A nők nem beszélnek olyan energikusan, mint a férfiak, és a férfiak többet káromkodnak, mint a nők. A férfiak nyersebbek és lényegretörőbbek beszédükben. Némi bizonyíték amellet is szól, hogy bizonyos szavak, például a *nice* és a *pretty* használata nemhez kötött. Bár az ilyen karikatúrák nem azt rögzítik, ami a beszédben ténylegesen történik, azon kell alapulniuk, aminek az emberek szerint történnie kell ahhoz, hogy hatékonyak legyenek. Amit a karikatúrák jeleznek, az egyáltalán nem jár messze a valóságtól.

A legtöbb kutató egyetért abban, hogy azokban a társalgásokban, amelyeknek férfi és nő résztvevői is vannak, a férfiak többet beszélnek, mint a nők. Ha férfiak férfiakkal beszélnek, a társalgás tartalmi kategóriáinak zöme a versengéssel és az ugratással, a sportokkal, az agresszióval és a tevékenykedéssel függ össze. Ha viszont nők beszélnek nőkkel, akkor a megfelelő tartalmi kategóriák az én, az érzelmek, a másokkal való kapcsolatok, az otthon és a család. Ha a két nem egymással lép interakcióba, általában a férfiak viszik a vezető szerepet, de mintha mindkét nem tagjai szeretnének – legalábbis a témák vonatkozásában – valamennyire alkalmazkodni: a férfiak kevesebbet beszélnek agresszióról és versengésről, a nők pedig kevesebbet beszélnek otthonról és családról. Egy másik vizsgálat (Landis, 1927) azt jelzi, hogy az Egyesült Államokban ilyen körülmények között a nők alkalmazkodóbbak, Angliában viszont a férfiak. Azt is megfigyelték, hogy ha a társalgásban nők és férfiak beszélgetnek, a férfiak hajlamosak elmagyarázni a dolgokat a nőknek, miközben leereszkedőek velük, a nők viszont hajlamosak mentegőzni. Ha nemek közötti társalgásról van szó, a férfiak gyakran félbeszakítják a nőket, a nők viszont nagyon ritkán szakítják félbe a férfiak beszédét (Zimmerman és West, 1975).

Arra is vannak bizonyítékok, hogy a nemek közötti társalgás során a nők többet kérdeznek, mint a férfiak, bátorítanak másokat, hogy beszéljenek, több olyan jelzést használnak, mint a *hmm*, hogy másokat a beszéd folytatására serkentsenek, többször használják a *you* és a *we* névmást, és nem tiltkoznak annyit, ha félbeszakítják mondókájukat, mint a férfiak. A férfiak viszont gyakrabban vágnak közbe, több dolgot vonnak kétségbe, többet vitatkoznak és több dologról nem vesznek tudomást, megpróbálják irányítani, hogy milyen témákról legyen szó, és hajlamosak arra, hogy kategorikus kijelentéseket tegyenek. A nőkre nem jellemző ez a viselkedés, ha a társalgásban férfiak is, nők is részt vesznek. Vagyis a nők és a férfiak interakciós sémái a társalgásban a társadalomban fennálló megszokott „hatalmi” viszonyt tükrözik, ahol is a férfiak domi-

nánsak, a nők pedig alárendeltek. Viselkedésük azért is ilyen, mert neveltetésük során arra tanították őket, hogy így kell viselkedniük.

Maltz és Borker (1982) szerint ez a viselkedés annak a következménye, hogy, legalábbis Észak-Amerikában a nők és a férfiak eltérő szociolingvisztikai szubkultúrákból jönnek. Más dolgokat tanultak meg csinálni a nyelvvel, különösen a társalgásban, és amikor a két nem megpróbál egymással kommunikálni, az eredmény esetleg sikertelen kommunikáció lesz. Az a *hmm*, amelyet a nők nagyon gyakran használnak, csak azt jelenti, hogy „hallgatom”, míg a férfiak által jóval ritkábban használt *hmm* inkább azt, hogy „egyetértek”. Ezért aztán a férfiak gyakran azt gondolják, hogy „a nők örökké egyetértenek velük”, és arra következtetnek, hogy „képtelenség megmondani, hogy mit gondol egy nő igazán”, míg a nőket „idegesítik azok a férfiak, akik láthatólag sohasem hallgatják meg az embert” (202. p.). A szerzők arra következtetnek, hogy a nők és a férfiak a társalgásban más szabályokat követnek, és hogy a nemek közötti beszélgetésben a szabályok gyakran konfliktusban vannak egymással. A nemeknek eltérő nézetük van arról, hogy mire való a kérdezés: a nők a kérdéseket a társalgás fenntartásának részeként kezelik, a férfiak elsősorban az információszerzés eszközét látják bennük; más összekapcsolási konvenciókat használnak; eltér a véleményük arról, hogy mi „agresszív” nyelvi viselkedés és mi nem az: a nők az agresszió minden jelét személyük ellen irányulónak, negatívnak és bomlasztónak tartják, férfiak számára az agresszió pusztán a társalgás szervezésének egyik módja; más elképzeléseik vannak a témafenntartásról és a témaváltásról; és másképp viszonyulnak a problémamegoldáshoz és a tanácsadáshoz: a nők hajlamosak megbeszélni, megosztani a problémát és megerősítést keresnek, a férfiak hajlamosak megoldásokat keresni, tanácsokat adni, sőt előadni is hallgatóságuknak. (Lásd még Preisler, 1986.)

E szerint a nézet szerint a férfiakat és a nőket úgy nevelik, hogy eltérő legyen a nyelvi viselkedésük. Lakoff (1973, 48. p.) a következőképpen kommentálja ezt:

„A végeredmény... az, hogy a nőket szisztematikusan megfosztják a hatalom megszerzésének lehetőségétől azon az alapon, hogy nem képesek megtartani a hatalmat, ahogyan azt nyelvi viselkedésük, és viselkedésük más aspektusai is bizonyítják; a helyzet ironiája, hogy a nők kénytelenek azt érezni, hogy megérdemlik ezt a bánásmódot saját intelligenciájuk vagy műveltségük fogyatékoságai miatt. A dolog azonban úgy áll, hogy a nők épp azért szenvedik el a későbbi diszkriminációt, mert olyan jól megtanulták kisgyermekkorú leckéiket.”

A probléma tehát nem annyira nyelvi, inkább kulturális. Lakoff úgy véli, hogy a férfiak és a nők nyelvének különbsége kultúránk egyik problémájának szimptomája, és nem maga a probléma. Ez a különbség azt tükrözi, hogy a nőktől és a férfiaktól elvárják, hogy más dolgok iránt érdeklődjenek, más szerepeket töltsenek be, másképp társalognak és másképp reagáljanak más emberekre.

Ha Lakoffnak igaza van a probléma természetét illetően, akkor el kell ismernünk azoknak a javaslatoknak a korlátait, amelyek a „szexista” nyelvet anélkül kívánák eliminálni, hogy előbb megváltoztatnák az alapjául szolgáló viszonyt a nemek között. A szexista nyelv kiküszöbölését célzó javaslatok egy része csodálatra méltó, de néhány

képtelen is akad köztük, ahogy Lakoff a *history herstory*ra való megváltoztatásával kapcsolatban rámutat (a javaslat előterjesztője a *his* egyes szám harmadik személyű hímnemű névmást látja bele a szóba minden alap nélkül). Sok mindent könnyedén meg lehet változtatni: egyszerű *early humans*-t mondani *early man* helyett; *salesperson*-t *salesman* helyett, *ordinary people*-t *common man* helyett és *woman*-t *fair sex* helyett. De a nyelv más aspektusai ellenállóbbnak bizonyulhatnak a változással szemben, például a *he-she* megkülönböztetés. A nyelvek önmagukban nem lehetnek szexisták. Férfiak és nők használják különböző célok elérésére a nyelvet, és amíg a nemi különbségeket azonosítják a hatalomhoz és a társadalom befolyásolásához való hozzájutás különbségével, számíthatunk arra, hogy ezek a különbségek nyelvi különbségekhez vezetnek. Mert a férfiak is és a nők is összekapcsolják a hatalmat és a befolyást az iskolázottsággal, a társadalmi osztállyal, a születési hellyel stb. is, és ezekben az esetekben nem vitás, hogy vannak hozzájuk kapcsolódó nyelvi különbségek. Ilyen tényező a nem is, és összekapcsolódik a nyelvhez szervesen hozzátartozó változatokkal. Helyteleníthetjük, hogy így áll a helyzet, de a változat maga talán szükségszerű. Ráadásul nem áll módunkban eldönteni, legalábbis nem annyira, mint amennyire szeretnénk, hogy a változat mely fajtáit szüntessük meg és mely fajtáinak létezését bátorítsuk.

Még egy példát hoznánk fel arra, hogy a nyelvben található szexkülönbségek talán inkább társadalmi, mint nyelvi eredetűek. Keenan (1974) tanulmányáról van szó, amelyben a normákat és a normaszegéseket vizsgálta a madagaszkári nyelvben. A madagaszkáriaknál a férfiak nem hoznak másokat olyan helyzetbe, amelyben elveszíthetik a tekintélyüket. Finoman használják a nyelvet, jó kommunikációt próbálnak fenntartani kapcsolataikban, és kerülik az összeütközéseket. Tapintatosak, a tisztelet kifejezéseként kedvelik a közvetettséget, és tehetséges szónokoknak tartják őket: a férfiak „kérelmei általában késleltetettek és nem nyíltak, vádjaik pontatlanok, kritikájuk körmönfont” (141. p.). Meg kell jegyeznünk, hogy a férfiak beszédének felsorolt jellegzetességeit össze lehetne kapcsolni a nők beszédével egy másik társadalomban. És Madagaszkárban hogy beszélnek a nők?

A nők nem ugyanazt a szabálysort alkalmazzák, mint a férfiak. Nyíltan és közvetlenül kifejezik mások iránti haragjukat. Bírálják és szembeszállnak, és a férfiak arra használják őket, hogy ezt csinálják. Tudnak közvetlenül és egyenesen lenni, és mivel tudnak ilyenek lenni, olyan feladatokat látnak el, mint az idegenekkel való interakciók lebonyolítása, a vásárlás és az eladás, ha az ár alku során alakul ki, és a gyerekek megfeddése, amit a férfiak kerülnek. Ebben a társadalomban tehát a férfiak közvetettek, és a nők (meg a gyerekek) közvetlenek. De a legérdekesebb az, hogy a madagaszkári társadalom a beszéd közvetettségét értékeli nagyra, ezt tekinti „hagyományosnak”, és ezt a férfiak alkalmazzák. A „közvetlen beszédet viszont... a hagyomány elvesztésével, az új erkölcsökkel kapcsolják össze”, és ezt a nők és a gyerekek használják (142. p.). A nők határozottan alacsonyabb rendűek a férfiaknál ebben a társadalomban is, „mert ha finomságra és körmönfontyságra van szükség (amelyek nagyra tartott tulajdonságok) a társas helyzetekben, akkor férfiakat toboroznak”, de ha „közvetlenségre és nyíltságra van szükség (néha szükséges, de nem sokra tartott tulajdonságok), akkor nőket verbuválnak” (143. p.). Újra azt látjuk tehát, hogy a két nem beszéde a teljes társadalmon belüli viszonyukat tükrözi.

Az épp áttekintett adatok azt sugallják, hogy a férfiak és a nők másfajta nyelvet használnak és másképp, mert gyakran töltenek be világosan eltérő szerepeket a társadalomban. Feltételezhetjük, hogy minél eltérőbbek a szerepek, annál nagyobbak a különbségek. Vannak olyan adatok, amelyek alátámasztják ezt a feltételezést, mert a legnagyobb különbségeket azokban a társadalmakban találjuk, amelyekben a legvilágosabban vannak elválasztva a férfiak és a nők szerepei. Minthogy a fiúkat arra nevelik ezekben a társadalmakban, hogy úgy viselkedjenek, mint a férfiak, a lányokat pedig arra, hogy úgy viselkedjenek, mint a nők, ezek a különbségek szintén fennmaradnak.

A kevésbé mereven rétegzett társadalmakban, és azokban, amelyekben a férfiak és a nők szerepei nincsenek olyan világosan elválasztva, várhatóan ennek a helyzetnek a tükröződésével találkozunk a használt nyelvben, és ha változások zajlanak a társadalomban, a nyelvben szintén változásokra számíthatunk. Ha újra átnézzük a 8. és a 9. fejezetet, azt találjuk, amire számítottunk: a férfiak és a nők, sőt még a fiúk és a lányok nyelvhasználatában is vannak különbségek olyan városokban, mint New York, Norwich, Reading és Belfast. A különbségek nagy részét a nők és a férfiak által betöltött társadalmi pozíciók különbsége magyarázza. A férfiaknak több hatalmuk van, és magabiztosabbak lehetnek; a nőket igyekeznek a „helyükön” tartani, de ők gyakran más és „jobb” helyre vágnak. Ezért a nők jobban ismerik azokat a nyelvhasználati szokásokat, amelyeket a „jobbakkal” kapcsolnak össze a társadalomban, azaz azokkal, akiket maguknál társadalmilag magasabb rendűeknek tartanak. Ezért az általuk kínált modelleket próbálják követni, néha a hiperkorrekcióig, ahogy New York City-beli példánk mutatja (142–146. p.). Ezért általában a nők alkotják a felsőbb osztályok normái felé tartó fejlődés élcsapatát, és az alsó középosztálybeli nők ennek is a legelső sorában vannak.

Ennek egyik következménye az, hogy bizonyos nők beszédét „hiperkorrektnek” tartjuk. Ez ugyancsak normatív fogalom. Feltételez egy „helyes” férfinormát, és a női normát „deviánsnak” minősíti. A különbség itt ismét jobb jellemzés lenne, mint a deviancia, minthogy a különbségek a férfiak és a nők eltérő tapasztalataiból erednek (lásd Coates, 1986, 72. p.).

A férfiaknak – még az alsóbb társadalmi osztályba tartozóknak is – van hatalmuk. Kevésbé befolyásolják őket nyelviileg mások, és – az alsó munkásosztály esetében – azon a „keménységen” keresztül próbálnak szolidárisak lenni, amit a nyelv nem standard változatai jeleznek. Ha bármilyen változás vezetői, akkor ez a változás elfelé tart a normától. Korábban jeleztük: a nők nem találhatják megfelelőnek azt a fajta szolidaritást, amelyet a férfiak egy speciális nyelv vagy bizonyosfajta nyelvek használatával próbálnak megteremteni. Az ausztriai Felsőőrben a parasztlányok nem magyarul beszélő parasztférjekre, hanem németül beszélő munkásférjekre várnak, és eközben a hagyományosan kétnyelvű parasztnépességet a magyar–német kétnyelvűségtől a német egynyelvűség felé vezetik. A nőkből nem hiányzik a szolidaritás, csak ez másfajta szolidaritás, és pont olyan „normális”, mint a férfiaké.

Újabban egyes nők azzal próbálják szolidaritásukat kinyilvánítani, hogy „újja akarják teremteni” maguknak a nyelvet (lásd különösen Lakoff, 1990, Penelope, 1990 és Spender, 1980). Spender kijelenti, hogy „mint domináns csoport a férfiak teremtették a nyelvet, a gondolkodást és a valóságot” (143. p.), Penelope kijelenti, hogy a nőknek tudatában kell lenniük „az atyák nyelvében lévő hazugságoknak” és „a patriarkális

diskurzus-univerzumnak”. Véleménye szerint a nőknek bizonyos értelemben újra fel kellene találniuk a nyelvet saját céljaikra, és a feministák egy része valóban saját nyelvi koncepciókat próbál kialakítani, azaz nem versengő, nem bomlasztó beszédet a nők „felszabadítása” érdekében.

Szerintem a férfiak és a nők beszéde azért különbözik, mert a fiúkat és a lányokat eltérően nevelik, és mert a férfiak és a nők gyakran eltérő szerepeket töltenek be a társadalomban. Ráadásul a férfiak és a nők „tudják” ezt, és eltérően reagálnak: a nők általában jobban vonzódnak a „nyílt” presztízsformákhoz, a férfiak viszont a „rejtett” változatot kedvelik. Ha így áll a dolog, akkor azokat a változásokat, amelyek következtében a nyelv kevésbé lesz „szexista”, attól várhatjuk, hogy kevésbé lesznek szexisták a gyermeknevelési eljárások és a szerepmegkülönböztetések. Természetesen azt is meg lehet próbálni, hogy felgyorsítsuk a folyamatot, kiirtva a nyelvből mindent, ami „szexista” benne.